

MUNKÁCSY FERENC

A DEMOGRÁFIAI FOLYAMATOK HATÁSA A MUNKAERŐPIAC JELLEMZŐIRE

Az egyéb tényezőknél megbízhatóbban prognosztizálható demográfiai folyamatokat általában nagy hangsúllyal veszik figyelembe a munkaerőpiac hosszútávú folyamatainak előrejelzésében. A fenntartható munkaerőpiac dilemmája c. vitacikkhez¹ fűzött kiegészítésében a szerző a népességalakulás megatrendjének a foglalkoztatottság méreteire gyakorolt hatását, az ún. időskori függőségi ráta emelkedésének következményeit, illetve a munkaképes korúak demográfiai okokból következő cserélődésének munkaerőpiaci összefüggéseit elemzi.

László Gyula és Sipos Norbert vitacikke az elemzési keretek között az időtávot is megjelöli. Amikor a munkaerőpiac fenntarthatóságát kíséreljük meg értelmezni, óhatatlanul hosszútávú folyamatokban kezdünk gondolkodni, de ez egyúttal egy ellentmondást is felszínre hoz. A munkaerőpiac várható jellemzőinek meghatározásához ugyanis a gazdaság szereplőitől várhatók megbízható információk. Viszont a gazdaság szereplői a hatékony működéshez szükséges munkaerő-kínálat nagyságrendjére és főként minőségi jellemzőire vonatkozó igényeiket csak rövid távra (egy-két évre) tudják megfogalmazni.

A hosszabb távú folyamatokról így hipotetikus jellegű feltételezésekkel kell élni. A hipotézisek megbízhatóságát alapvetően meghatározza, hogy az elmúlt évtizedekben a műszaki fejlődés hihetetlenül felgyorsult. A gazdaságtörténetből ismert ipari forradalmak sorában a 21. századi folyamatokat már kissé pontatlanul Ipar 4.0-nak nevezzük. Valójában itt sokkal többről, a gazdaság, a társadalom egészét átfogó informatikai forradalomról van szó, amelynek jellemzője a rendkívül gyors változás. Az egyik fejleményt még igazából fel sem dolgoztuk, már megjelenik a következő nagyjelentőségű újdonság, és így tovább.

Ilyen körülmények között a várható folyamatokat előre jelezni rendkívül összetett és kockázatos feladat. Hozzájárul ehhez, hogy a műszaki fejlődés rendkívüli felgyorsulásából a munkafilozófusok egy része azt a következtetést vonta le, hogy a termelékenység növekedése a globális munkaerő-szükséglet, a betöltendő munkahelyek számának vagy éppen az átlagos munkaidő jelentős mérséklődését vetíti előre. Más megközelítésben szinte szakmai közhely – anélkül, hogy komolyabb áttörés következett volna be ebben a tekintetben – hogy a hagyományos munkaviszony is fellazul, új, ún. atipikus munkavégzési formák terjednek el. Ismertek a szakmák jelentős részének eltűnéséről, a megmaradók tartalmának gyökeres átalakulásáról szóló víziók is.

Tény, hogy a munkaerő-kínálat összetételében, a munkavállalók ismereteiben, készségeiben szükséges változások hosszabb időtávon valósíthatók meg. Például az oktatásban, amelyet a vitacikk szerzői is a munkaerőpiac külső feltételrendszerében meghatározónak jelölnek meg, még a kisebb jelentőségű változtatások átfutási ideje is több év.

A munka világa jövőjének megítélése tekintetében tehát nagyfokú bizonytalanság, nemritkán sci fi jellegű prognózisok születnek. Érthető, hogy az elemzők biztosabb, kézzelfoghatóbb kiindulási

Munkácsy Ferenc főszerkesztő, MunkaügyiSzemle.hu

¹ László Gyula – Sipos Norbert: A fenntartható fejlődés dilemmája (vitacikk) https://drive.google.com/file/d/1zcKaXN0-SHHdj_yXp0oGvGpmcmxEGNbq/view?usp=sharing

pontokat keresnek. Így a demográfiai folyamatok munkaerőpiaci összefüggései, és ebből következően a népesség, ezen belül a munkaképes korú népesség létszámának alakulására vonatkozó prognózisok felértékelődnek. A népesedésstatistika hagyományosan nagy részletezettséggel, hosszú idősorokat felállítva, nemzetközi összehasonlításokra alkalmas módon szemlélteti népesség létszámának és összetételének alakulását, lehetővé téve a determináló tényezők és ezek összefüggéseinek elemzését. És ezen a bázison látványos, több évtizedre szóló népesség-előreszámítások születnek itthon és nemzetközi szinten, többek között az Európai Unió megfelelő szakmai szervezeteiben is.

A munkaerőpiac fenntarthatóságáról folytatott vitához kapcsolódó adalékként jelen publikációban azt kívánom vizsgálni, hogy a demográfiai folyamatok mennyiben determinálják a munkaerőpiac legfontosabb jellemzőit, illetve, hogy milyen megbízhatósággal jelezhetők előre. Már a bevezetőben jelezni szeretném azonban, hogy a demográfiai folyamatok és a munkaerőpiac közötti összefüggésrendszer több vonatkozásban meglehetősen **túldimenzionálnak** vélem.

A vizsgálandó kérdések:

- Mi a népességalakulás megatrendje az európai országokban – beleértve Magyarországot? És ezzel összefüggésben: mennyire tekinthetők megbízhatónak az országokénti népesség-előreszámítások?
- Mennyiben determinálja a munkaképes korúak létszámalakulása a foglalkoztatottság alakulását?
- Hogyan alakul az ún. időskori függőségi ráta, azaz a 65 éven felülieknek a munkaképes korúakhoz viszonyított aránya? Tényleg drámai hatása lehet ennek a nyugdíjrendszer fenntarthatóságára?
- Mi jellemzi a munkaképes korúak cserélődését, azaz az innen kilépők és az újonnan belépő korosztályok egymáshoz viszonyított arányát? Milyen hatással bír mindez a munkaerőpiac fenntarthatóságára?

A népességalakulás megatrendje és az előreszámítások korlátai

A népesség alakulásának megatrendje már évtizedek óta a világ fejlett régióihoz hasonlóan az, hogy az ún. teljes termékenységi arány lényegesen elmarad a népesség reprodukciójához szükséges értéktől, ami a népesség **fogyását** és egyúttal **öregedését** idézi elő. Hazánkban ez a mutató a 2011-es mélypont után valamelyest emelkedett, meghaladja az 1,5-es értéket, de az egyszerű reprodukcióhoz szükséges 2 fölötti értéket – akárcsak az Európai Unió országaiban – a jelenlegi ismeretek szerint nem fogja elérni. Ezért minden reális prognózis szerint a szülőképes korú nők számának csökkenése önmagában döntően meghatározza a belátható jövő népességalakulását. A halandóság kismértékben javul, és számítani lehet arra is, hogy nemcsak a születéskor várható élettartam, hanem az egészségesen leélt évek száma is magasabb lesz. Mindebből az következik, hogy ha a nemzetközi vándorlást figyelmen kívül hagyjuk, akkor fogyó és öregedő össznépességre, ezen belül a munkaképes korúak létszámának csökkenésére és ugyancsak romló korösszetételére kell reálisan számítanunk.

Ezt a trendet jelzik egybevágóan a népesség-előreszámítások. Egy ilyen számítás valójában nem prognózis, hanem a népességalakulás meghatározó tényezőire (alapvetően a termékenységre, halandóságra és a migrációra) vonatkozó különböző feltételezések számszerűsítése. A bonyolult tényezőegyüttesben a termékenység és halandóság mutatószámai meglehetősen lassan változnak, a statisztikák elemzésével megbízhatóan követhetők. Ugyanakkor éppen az elmúlt évek, illetve napjaink szomorú fejleményei mutatják, hogy a harmadik tényezőegyüttes, a **nemzetközi**

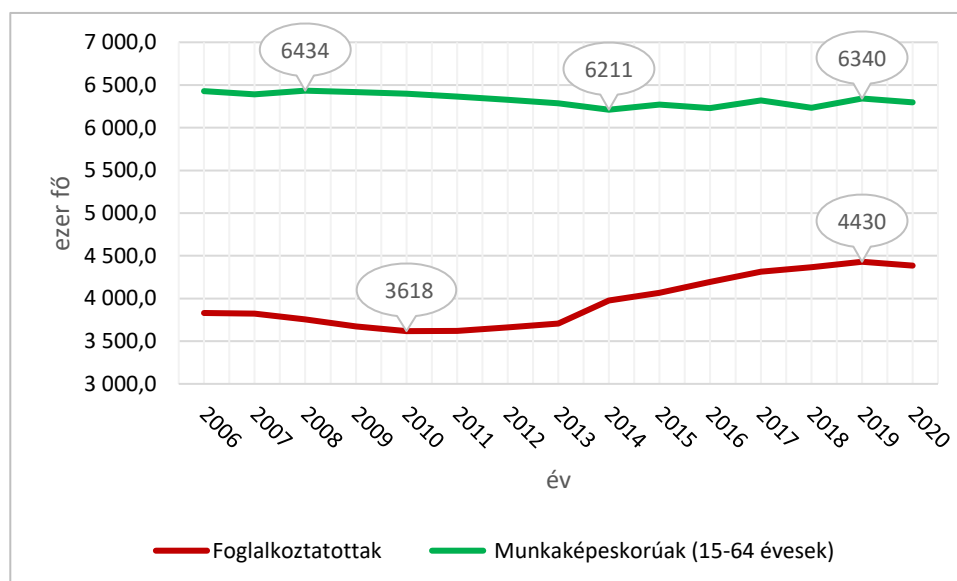
vándorlás olyan sokkhatásokat eredményezhet, amelyek nagyságrendekkel felülírhatják a termékenység és halandóság „komótosan” változó értékeiből következő eredményeket.

Reálisan azzal kell számolnunk, hogy az előttünk álló évtizedekben a ma még megjósolhatatlan migrációs folyamatok lesznek egy-egy ország népességalakulásának döntő tényezői. És itt nemcsak a hadi eseményekből bárhol a világban várható menekülthullámok miatt van így, hanem azért is, mert tovább nyílik a már ma is óriási különbség a világ gazdag és szegény országainak életfeltételei között, ami a gazdag országokra irányuló migrációs nyomás fokozódását valószínűsíti. Magyarország szempontjából még nagyobb figyelemmel kell lenni az Európai Unió belüli mozgásokra, ahol a szabad munkavállalás mellett az átlagkeresetekben lévő többszörös különbség miatt főképpen csak a befogadó országok munkaerőpiaci politikája jelent korlátot a szegényebb országokból történő elvándorlás számára.

A fentiekből következik, hogy miközben a jövőben **várható demográfiai folyamatok előrejelzése** természetesen fontos szempontokat ad a munkaerőpiac fenntarthatóságának elemzéséhez, azonban az így előállított adatok inkább csak a peremfeltételeit jelzik a lehetséges változásoknak, **lényegi következtetéseket csak óvatosan szabad belőlük levonni.**

A munkaképes korú népesség és a foglalkoztatás alakulásának kapcsolata

1. ÁBRA: A MUNKAKÉPES KORÚ NÉPESSÉG ÉS A FOGLALKOZTATOTTAK LÉTSZÁMÁNAK ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON 2006-2020 (EZER FŐ)



Forrás: saját szerkesztés KSH Statadat 2.1.3. alapján

Az 1. ábrán azt követhetjük, hogy az elmúlt 15 évben a munkaképes korú népesség száma kis hullámmal minimálisan csökkent ugyan, de a változás nem volt jelentős nagyságrendű. Ez annak is köszönhető, hogy még végig jelen volt az 1955 környékén született, nagylétszámú „Ratkó-generáció”. Ahogy idősödtek, a munkaképes korú állomány is magasabb átlagéletkorú lett, de az összlétszám meglehetősen stabil maradt. Valamelyest gyorsul a 65 év alattiak létszámcsökkenése már napjainkban e nagylétszámú korosztály tagjainak nyugdíjba vonulásával.

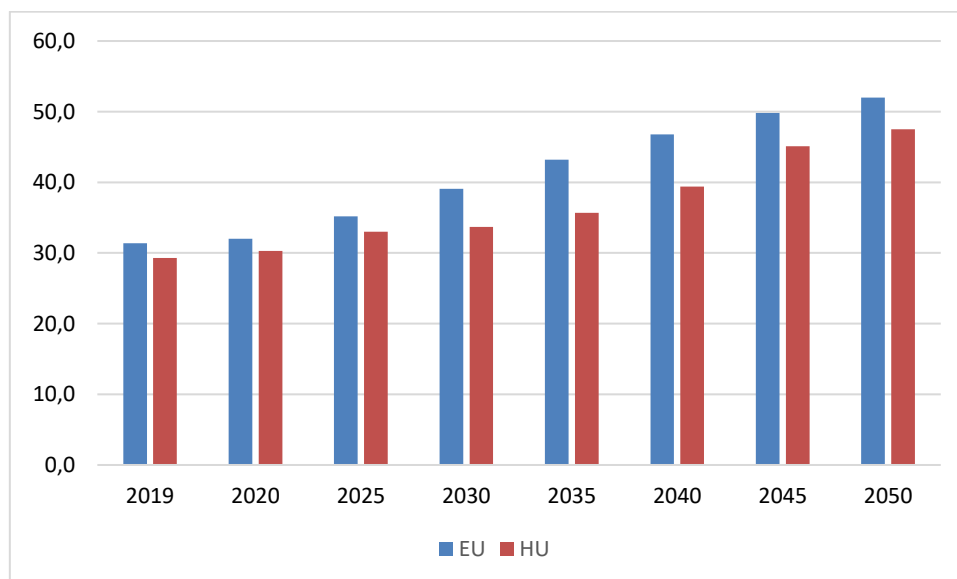
Témánk szempontjából azonban az szolgál a legfontosabb tanulsággal, hogy a munkaképes korúak lassú létszámváltozása (és átlagos életkorának növekedése) mellett a foglalkoztatottak száma a 2008-2009-es pénzügyi válságot követő konjunktúra időszakában igen dinamikus

tudott emelkedni. Míg a 15-64 éves korú népesség létszáma 2019-ben lényegében megegyezett a 2010-es értékkel, addig ugyanebben az időszakban a foglalkoztatottak száma mintegy 800 ezer fővel, azaz kb. 22 százalékkal emelkedett. Ebben az időszakban tehát a munkaképes korú népesség létszáma nem determinálta (fékezte) a foglalkoztatottság változását, azt egy sokkal komplexebb társadalmi-gazdasági tényezőegyüttes alakította. Ez a jövőre nézve is tanulsággal kell, hogy szolgáljon. Joggal vélelmezhetjük, hogy **a munkaképes korúaknak** az elmúlt időszaknál valószínűleg valamivel gyorsabb **csökkenése a közeljövőben sem lesz a foglalkoztatottság alakulásának meghatározó tényezője.**

Az időskorúak részaránya növekedésének hatásai

A termékenység csökkenésének trendje azt eredményezi, hogy mivel a fiatal korosztályok aránya az idősekéhez viszonyítva rendre csökken, a népesség korösszetétele is változik, azaz **az idősek aránya emelkedik.** Az időskori függőségi ráta, a népesség öregedésének mérésére alkalmazott jelzőszám, amely az aktív korú (15-64 évesek) népességre jutó idősek (65 évesek és annál idősebbek) arányát mutatja.

2. ÁBRA: AZ IDŐSKORI FÜGGŐSÉGI RÁTA ALAKULÁSÁNAK ELŐRESZÁMÍTÁSA AZ EURÓPAI UNIÓ ÁTLAGÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON 2019-2050 (%)



Forrás: saját szerkesztés Eurostat népesség-előreszámítás (PROJ_19NDBI) alapján

A nyugdíjaskorúaknak a munkaképes korúakhoz viszonyított aránya a következő 25-30 évben (de ennél hosszabb távon is) minden valószínűség szerint dinamikusan fog emelkedni. Magyarországon ez azt jelenti, hogy a prognózis szerint még jó ideig, kb. 2070-ig a 65 éven felüliek abszolút létszáma is növekedni fog.

Ha kézzelfoghatóbbá akarjuk tenni ezt a változást, azt mondhatjuk, hogy míg a közelmúltban minden időskorú állampolgárra 4 munkaképes korú (és három foglalkoztatott) jutott, addig 2050 után már csak két munkaképes korú (és ennél is kevesebb foglalkoztatott) jut egy időskorúra. Az ilyen a prognózisok indukálják azokat a jóslatokat, miszerint „összeomlik a nyugdíjrendszer”, „nem lesz, aki kitermelje a nyugdíjunkt”. Annyiban jogosak e kijelentések, hogy a nyugdíjrendszer ún. felosztó-kirovó típusának dominanciája miatt az éppen aktuális nyugdíjak forrása az adott időszak aktív keresői létszáma és keresete által determinált járulékfizetés. (Tegyük hozzá, hogy Magyarországon széles körben jellemző a tényleges keresetek egy részének „elszűrítése” is.)

Azt, hogy végül is mennyi járulékot fizetnek a munkáltatók alkalmazottaik után, illetve, hogy mennyi járulékot kell levonni az aktív keresők jövedelméből, nem a hosszú távú demográfiai folyamatok, hanem aktuális gazdaság- és társadalompolitikai szempontok határozzák meg. Fontos szempont például a bérterhek és a foglalkoztatottság szintje között összefüggés, hiszen a bérjárulék csökkentése növelheti a foglalkoztatottságot, ezzel abszolút összegben a járulékbefizetést – és fordítva. Azaz rögzítenünk kell, hogy a foglalkoztatottság növelésének feltételeit javító **bértehercsökkentéshez a demográfiai folyamatok kedvezőtlen háttérrel teremtenek.**

Az olyan modellekből azonban, amelyek a járulékfizetők száma és befizetési alapján határozzák meg a kifizethető nyugdíjösszeget, és ezt a nyugdíjas létszám és az adott nyugdíjszabályok által meghatározott összeggel vetik mechanikusan össze, végletes következtetéseket nem szabad levonni. Ennél jóval szélesebb a döntéshozókat befolyásoló szempontrendszer – különösen hosszabb távon. Ugyanis a nyugdíjrendszer nem egy zárt, befolyásolhatatlan entitás, amelyet kedvezőtlen demográfiai folyamatok egyszerűen szétrobbanthatnak. A nyugdíjak finanszírozása címén befolyt pénz végül is folyó költségvetési bevétel és a nyugdíjkifizetés ugyanilyen költségvetési kiadás. A nyugdíjmodellek érdekes és fontos információkat adnak a döntéshozóknak, de hosszabb távon az egész rendszer a nemzetgazdaság és a politika, társadalompolitika egésze által meghatározott.

Hosszabb távon az valószínűsíthető, hogy ha nem is lineárisan, de a gazdaság jövedelemtermelő képessége – így akár a nyugdíjakra fordítható összeg – csökkenő vagy változatlan foglalkoztatottság mellett is emelkedhet.

Amikor a munkaerőpiac hosszabb távú folyamatait vizsgáljuk, ma már arra is tekintettel kell lennünk, hogy bővülnek az ún. atipikus foglalkoztatási formák, ha talán nem is az utópisztikus prognózisokban jelzett mértékben, de semmiképpen sem elhanyagolhatóan. Ezek egy része esetében a munkabérhez kötődő járulékfizetés, az erre épülő nyugdíjjogosultság jelentősen különbözik a mai feltételektől. Mindez tehát a népesség öregedéséből következő **nyugdíjproblematikát sokkal összetettebbé teszi annál, minthogy az időskori függőségi rátát tekintsük determináló-**

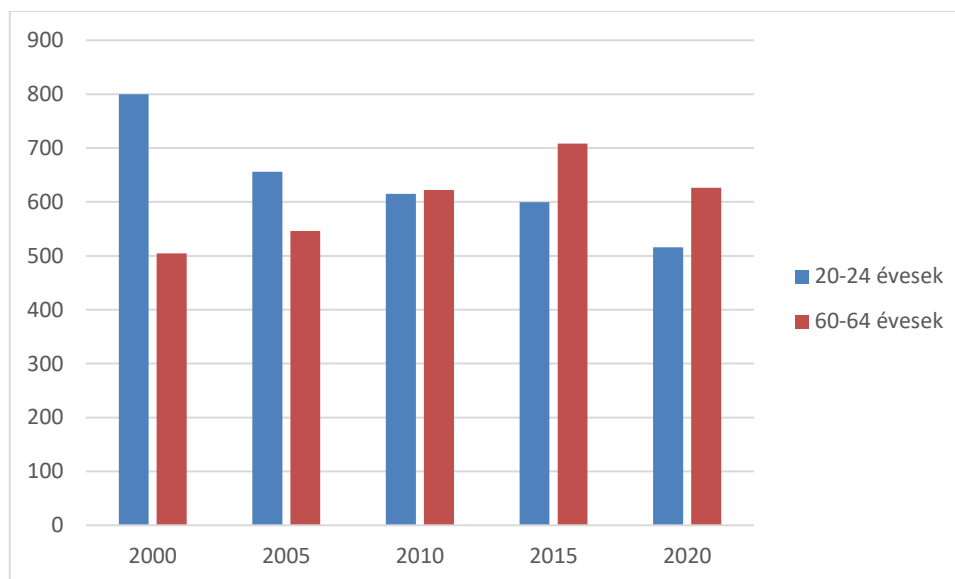
nak.

A munkaerőpiac fenntarthatóságáról folytatott polémia tematikájából talán kilóg, azonban a mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy a nyugdíjrendszer hosszútávú feszültségeinek oldását szolgálná az **öngondoskodás kultúrájának** terjedése. Ez különösebb figyelmet eddig sem kapott, azonban az első olyan intézmény, az önkéntes nyugdíjpénztár, amely beleillene ebbe a vonulatba, a kötelező magánpénztárakkal kapcsolatban kialakult óriási politikai adok-kapok nemkívánatos mellékhatásaként jó időre – indokolatlanul – kikerült a népszerű megoldási lehetőségek köréből.

A munkaképes korúak cserélődése

A fogyó népesség trendje azt eredményezi, hogy a fiatal korosztályok létszáma rendre alacsonyabb, mint a nyugdíjaskorúaké. A magyar népességalakulásra jellemző hullámváltozás miatt ez a tendencia nem lineárisan, hanem viszonylag jelentős hullámváltozással érvényesül. A 3. ábrán azt látjuk, hogy míg a 20-24 éves korosztály létszáma „egyenletesen” csökkent az elmúlt 20 évben, addig a 60-64 évesek esetében 2015 környékén, amikor az 1950-es évek közepén született kiugróan nagy létszámú korosztályok betöltötték 60. életévüket, egy csúcs alakult ki. Ezután ebben a tekintetben visszaesés várható, de a fiatal és a legidősebb munkaképes korú korosztályok létszáma közötti olló ettől függetlenül tovább nyílik, és belátható időn belül változatlanul szignifikáns különbséget mutat.

3. ÁBRA: A 20-24 ÉVES ÉS A 60-64 ÉVES KORCSOPORT LÉTSZÁMA 2000-2020 (EZER FŐ)



Forrás: saját szerkesztés KSH Statadat 2.1.2.3 alapján

Érdeemes megfigyelni, hogy a munkába állás tekintetében legjobban érintett korcsoport, a 20-24 évesek létszáma az elmúlt 20 évben összesen közel 300 ezer fővel, mintegy 35 %-kal csökkent. E létszámcsökkenés azért figyelemre méltó, mert joggal vélelmezhetjük, hogy a munkaképes korúak, és ezen belül a foglalkoztatottak átlagos iskolázottságát és ismereteik korszerűségét az újonnan munkába lépők érdemben emelik. Tíz év alatt a foglalkoztatottak mintegy egyötöde kicserélődik. Az ifjúsági képzés a legkézenfekvőbb módja annak, hogy a munkaerő-állomány mind jobban alkalmazkodjon a gazdaság gyorsan változó igényeihez. Természetesen ez csak egy elvi lehetőség, hiszen az ifjúsági képzésre vonatkozó koncepciók sem tökéletesek, de a foglalkoztatottak demográfiai cserélődése mindenképpen kiemelt fontosságú ebben a tekintetben.

A népességcsökkenés azt eredményezi tehát, hogy az újonnan munkába lépő korosztályok korszerűbb ismeretei révén történő alkalmazkodás elvi lehetősége (a jövőben is) érdemben mérséklődik. Ez a jelenség – véleményem szerint – **a demográfiai folyamatok oldaláról a legjelentősebb hatást gyakorolja a munkaerőpiacra.**

A migráció ebben a tekintetben nem meghatározó, hiszen a nemzetközi mobilitásban résztvevők (beleértve a brain drain-t) már általában befejezett iskolai végzettséggel rendelkeznek. És az is megjegyzendő, hogy mindez nem „magyar átok”, az európai országok népességalakulása alapvetően hasonló hazánkéhoz. Ugyanakkor evidencia, hogy azok az országok (gazdaságok) lehetnek csak sikeresek, amelyek a legjobban képesek alkalmazkodni a felgyorsult műszaki, technológiai fejlődés által diktált követelményekhez. **A demográfiai folyamatok kedvezőtlen háttérrel** teremtenek ehhez. Mindezek következtében csak aláhúzható – bár már közhelynek számít – hogy kiemelt fontosságú

- az ifjúsági képzés és a munkaerőpiac igen bonyolult és nehezen előre jelezhető követelményeinek lehetőség szerint a legjobb összehangolása
- és a felnőttképzés, élethosszig tartó tanulás feltételeinek a gazdaság és társadalom minden érintett szegmensében történő kiemelt kezelése.

Összefoglalás

A demográfiai folyamatoknak a munkaerőpiac hosszútávú jellemzőire vonatkozóan messze nincs olyan erős meghatározó jellege, mint az általában feltételezik. A népesedési prognózisok eleve csak korlátozottan használhatók, hiszen a jól dokumentált demográfiai folyamatok és a migrációra vonatkozó feltételezések megbízhatósága között jelentős eltérés lehet. A jövőben ez utóbbiak érdemben módosíthatják a termékenység és halandóság előrejelzésének eredményeit.

A népesség reprodukciójához elégtelen termékenység megatrendjéből következően a munkaképes korúak létszáma törvényszerűen csökken. Ez azonban csak nagyon távoli keretfeltételeit képezi a foglalkoztatottság alakulásának, amelyet más, jóval nagyobb hatással bíró társadalmi-gazdasági tényezők határoznak meg.

Hasonló okokból túldimenzionáltak az ún. időskori függőségi ráta emelkedésnek a nyugdíjrendszer finanszírozhatóságára vonatkozó jellemző vélemények. Bár az kétségtelen, hogy az ún. bérteher csökkentéshez (amely fontos eleme a foglalkoztatottság szintjének) a demográfiai folyamatok kedvezőtlen háttérrel teremtnek.

A fogyó, öregedő népesség azt is jelenti, hogy a munkaerőpiacra belépő fiatal korosztályok létszáma rendre csökken. Ez szűkíti a munkaerő-állomány képzettségének és minőségének a demográfiai cserén keresztül történő javulásának lehetőségét, ami nehezíti a gyors műszaki fejlődés követelményeihez való alkalmazkodást. Újra aláhúzva ezzel az ifjúsági szakképzés helyes koncepciójának és az élethosszig tartó tanulásnak a fontosságát.